

Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1931. годину, књига II, приредиле Нада Петровић и Јелена Бакић, предговор Момчило Павловић, Београд, Архив Србије и Црне Горе, 2007, (527)

Крајем 2007. Архив Србије и Црне Горе објавио је *Извештаје Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за 1931. годину*, као другу књигу у едицији *Извори за историју међународних односа 1930–1940*. Реч је о хвале вредном пројекту чију је реализацију Архив започео 2005. године објављивањем извештаја Министарства од августа до децембра 1930. Извештаје из 1931. за штампу су приредиле Нада Петровић и Јелена Бакић, које су у напомени приређивача (стр. XI–XII) изнеле основне податке о свом раду. Предговор за зборник докумената написао је Момчило Павловић (стр. I–X), дајући у кратким цртама основне карактеристике политичке, друштвене, економске и финансијске ситуације у Југославији и њених спољнополитичких односа, пре свега са Француском и суседима, 1931. године, у условима светске економске кризе и диктатуре краља Александра I Карађорђевића, осврнувши се укратко и на садржај докумената приређених извештаја.

Основни текст (стр. 1–496) састоји се од 12 месечних извештаја Министарства иностраних послова Краљевине Југославије у којима је представљена унутрашња политичка ситуација и међународни односи земаља у којима је Краљевина имала дипломатске односе и чију унутрашњу ситуацију је пратила. Ради се о: Италији, Албанији, Бугарској, Грчкој, Турској, Мађарској, Аустрији, Немачкој, Румунији, Чехословачкој, Белгији, Великој Британији, Совјетском Савезу, Пољској, Летонији, Литванији, Естонији, Швајцарској, САД, Холандији, Луксембургу, Шпанији и Египту, с тим што се неке земље помињу у сваком извештају, а неке само у неколико њих. Индикативно је да у извештајима нема Француске, земље са којом је Југославија имала најблискије политичке, економске и културне односе у међуратном периоду.

У извештајима се прати политичко, економско и привредно стање у појединим земљама и њихова спољна политика, са посебним освртом на односе са Краљевином Југославијом и писање штампе о југословенским збивањима. Због светске економске кризе посебно су садржајни подаци о економији и финансијама, који говоре о лошој ситуацији, порасту незапослености, опадању производње, негативном трговинском билансу, банкарству, буџету, различитим економским мерама, итд. Приказани су развој нацизма и фашизма у Немачкој и Италији и сви значајни политички токови и проблеми у осталим великим европским земљама. Најдетаљнији су извештаји о суседним земљама, који говоре о њиховом односу према Југославији и диктатури, спорним питањима и проблемима (са Италијом, Аустријом, Мађарском, Бугарском и Албанијом), али и о доброј сарадњи (са Румунијом и Грчком). У првом плану су спорови због територијалних претензија, помоћ сепаратистичким терористичким покретима, повремене гранични инциденти, положај и школовање националних мањина на матерњем језику, итд. Поред збивања у европским земљама, Со-

вјетском Савезу и САД, која су праћена редовно и мање-више опширно, повремено је извештавано о ситуацији у прибалтичким државама, Луксембургу и Египту.

На крају свих месечних извештаја разматран је рад Друштва народа и представљена су поједина питања о којима су Друштво и његови органи расправљали, са освртом на учешће и рад југословенских представника у њима. Извештавано је о раду Савета Друштва народа, Сталног суда међународне правде у Хагу, Међународног бироа рада, о пакту Друштва народа, разоружању, о питању европске уније, мањина, опијума, избеглица, о економским и саобраћајним питањима, сузбијању прављења лажног новца, унификацији међународног приватног права, реформи календара, сузбијању економске кризе, трговини белим робљем, споровима између држава чланица, решавању међународних спорова мирним путем, јавним радовима, мандатима, итд.

Приређивачи су поштовали правила издавања грађе, њену целовитост и аутентичност, а у извештајима су извршене само минималне лекторске интервенције. Поред тога, приређивачи су уложили напор и основни текст докумената пропраћили напоменама (укупно 578) у којима су објашњени различити, догађаји, појаве, појмови и дати биографски подаци о личностима који се помињу у тексту (политичарима, владарима, дипломатама и другим), од којих су важније напомене из прве књиге едиције поновљене. У питању су кратке биографије Франциска Франка, Едварда Бенеша, Ђузепе Моте, Дејвида Лојда Џорџа, Винстона Черчила, Вјачеслава Молотова, али и мање познатих Иштвана Бетлена, председника мађарске владе, Аугустинаса Валдемараса, првог премијера Литваније, Николае Титулескуа, председника Румуније и других. На основу грађе из богатих фондова Архива Србије и Црне Горе, релевантне литературе, интернета и дневног листа *Политика* у дигиталном издању, у напоменама су дати и опширнији подаци о стању и дешавањима у појединим земљама 1931. године, о међународном положају, дипломатским активностима, односима са Југославијом, писању штампе и другим питањима. Напомене садрже и упутнице на изворе детаљнијих информација и анализа.

Издање је опремљено именским (499–511) и географским индексом (513–522) што олакшава коришћење књиге, пре свега истраживачима, али и другима који је буду читали. На крају је дат списак извора и литературе (523–527) у којем се налазе фондови Архива СЦГ (поред фонда самог Министарства иностраних послова, фондови посланстава Краљевине Југославије у Анкари, Лондону, Бриселу, Буенос Ајресу и Ватикану, Сталне делегација Краљевине при Друштву народа у Женеви и Централног пресбиороа), преко 80 књига и чланака и неколико десетина интернет издања. Све ово говори о озбиљности са којом су приређивачи приступили раду и уз велике напоре, поштовање традиционалних методолошких принципа издавања грађе и коришћење бројних, класичних и савремених извора информација, представили научној и широј јавности прворазредне историјске изворе неопходне за свако истраживање међународних односа и спољне политике Краљевине Југославије почетком 1930-их година. Од велике важности је да се рад на едицији настави и у што разумнијем року објаве сви планирани томови, односно извештаји Министарства до 1940. године, и тиме сачува и учини приступачнијим значајан корпус грађе за дипломатску историју Југославије, али и историју других држава, Европе и света током 30-их година XX века.

(Драгомир Бонџић)

Зборник радова са међународног округлог стола Тито–Стаљин, Београд, 25. октобар 2006, Београд, Архив Србије и Црне Горе, 2007, (209)

Ако постоји догађај који је маргиналног комунистичког диктатора Јосипа Броза Тита ставио у први план светског интересовања, онда је то његов сукоб са Стаљином. Порасту Титове популарности у великој мери је допринела југословенска пропаганда која је имала одјека у одређеним круговима на Западу. И после пада Берлинског зида, чини се да су одједи некадашње југословенске пропаганде били присутни у публицистици, па и историографији постсовјетске ере. Учесници међународног научног округлог стола Тито–Стаљин у Београду и издавачи зборника који је уследио, допринели су да се стереотипи о првом сукобу унутар совјетског блока преиспитају и поставе у реалне оквире. Њихов циљ, који је у највећој мери остварен, био је да понуде информације о најновијој критичкој обради доступне руске и српске грађе из совјетског и титоистичког периода, да одгонетну и објасне потезе двојице комунистичких лидера не само са становишта уске дипломатске историје већ и да разоткрију пориве њиховог сукоба са стратегијског, културолошког и социјално-психолошког становишта, а све то читајући између редова оновремена документа оптерећена фразеологијом која је намерно скривала садржај. Зборник који је пред нама значајан је зато што сукоб Стаљина и Тита проблематизује на начин који превазилази једноставно низање дипломатских депеша и узима у обзир сву комплексност и испреплетеност политичких, економских, културних, генерацијских, психолошких и личних чинилаца који су деловали на главне протагонисте сукоба. По нашем мишљењу, ови чиниоци се могу организовати у две целине које се нарочито односе на историју међународних односа и историју политичких култура.

I. Титова Југославија – тројански коњ у Источном блоку

Пропаганда машинерија супротстављених комунистичких режима у Југославији и Совјетском Савезу учинила је то да је сукоб Тита и Стаљина дуго објашњаван као готово искључиво идеолошки. Међутим, резултати истраживања руских и српских историчара објављени у зборнику показују да су се иза идеолошки обојене површине налазили разлози који говоре о Стаљиновом и Титовом схватању реалполитике.

Пропаганда за време трајања конфликта између два комунистичка лидера митологизовала је сукоб и представљала да је настао још за време рата, па чак и пре рата. Међутим, по повратку из Москве 1936. Тито је ревностно извршавао задатке које му је поверавао Одсек за кадрове Коминтерне као једна од совјетских специјалних служби и његова активност није излазила из оквира редовних обавеза нижег коминтерновског функционера (Никита Бондарев). Активност совјетских дипломатских представника у Београду непосредно пред рат показује да Краљевина Југославија није представљала посебно значајан терен за прикупљање информација и совјетску активност (Алексеј Тимофејев). Историјску димензију сукоба Стаљина и Тита исфабриковала је југословенска пропаганда за време трајања сукоба како би додатно ојачала Титову позицију.

Сукоб Стаљина и Тита био је последица совјетског незадовољства самосталним Титовим корацима у спољној политици у 1947/48. години и његовим амбицијама

ма везаним за цело Балканско полуострво. Радило се о Титовом одметништву у односу на Москву, одметништву изазваном његовим мегаломанским потезима у тршћанском питању, као и према Албанији и Бугарској. Титова неодмерена активност претила је да увуче Совјетски Савез у нежељени сукоб са Западом око Трста, а на Балкану се указивала као конкурентска према доминацији Москве унутар комунистичког лагера (Леонид Гибиански). Грчка, која је остала ван граница совјетске интересне сфере, представљала је више Стаљинов и Титов полигон за спољнополитичко надмудривање него један од стварних разлога њиховог расцепа. За Стаљина и за Тита, став према грчком питању био је више одраз њиховог схватања односа снага и уских интереса него „пролетерске солидарности“. За Стаљина, помоћ грчким комунистима представљала је врсту „контролисане игре“ са Западом из које се у сваком тренутку могао повући без веће штете по совјетске интересе; за Тита, помоћ грчким комунистима била је повезана са унутрашњим политичким питањем Македоније и његовом тежњом да ојача своју позицију према комунистичким суседима – Бугарској и Албанији (Милан Ристовић).

Сукоб Стаљина и Тита сводио се, у ствари, на питање односа две државе различитог значаја и снаге што представља класично питање историје међународних односа. Радило се о односу социјалистичких држава у међународном контексту отпочињања хладног рата (Чедомир Штрабац). Али, државу су представљале комунистичке партије СССР-а и његових сателита које су тежиле да учврсте неприкосновене позиције у периоду „совјетизације“ Источне Европе (Никола Б. Поповић). Совјетска комунистичка партија на челу са Стаљином настојала је да ојача своју неприкосновену позицију на међународном плану док је југословенска, на челу са Титом, покушала да то учини на унутрашњем и регионалном плану. Титове самоуверене потезе Запад је искористио да би забио клин раздора у совјетском лагеру. Отуда и западна економска помоћ Титу. Југославија је била тројански коњ у источном блоку зато што је, уз западну помоћ, показивала неодлучнима у лагеру да је пут „у боље сутра“ био могућ без једино прокламованог пута који је водио из Москве. Тим разлозима се може објаснити заокупљеност Запада, а посебно Сједињених Америчких Држава, проценама способности Тита да се одупре совјетском притиску и одмеравању озбиљности совјетских намера да се војно интервенише против Тита (Момчило Павловић). Титова победа је ипак била „Пирова победа“. Југословенске спољнополитичке недоумице после смрти Стаљина и тражење позиције еквиливанце према оба блока (Драган Богетић), били су више израз могућности новог позиционирања малих земаља коју је стварала све израженија блоковска подела, него израз суверене победе Титове политике. Да победа није била потпуна сведочи и пример унутрашње политике Југославије. Једна од последица сукоба Стаљина и Тита било је Титово прихватање Кардељеве идеологије самоуправљања. Тито, међутим, није успео да продере у дубину вишеслојног и намерно компликованог Кардељевог самоуправног система који је поставио темеље сепаратизма унутар Југославије (Јелена Гускова). Када се урушавао Совјетски Савез и када је нестала блоковска подела, југословенски сепаратизми су букнули и допринели нестанку заједничке државе Јужних Словена засноване на идеологији социјалистичког самоуправљања.

II. Титова стаљинистичка матрица

За разумевање сукоба Стаљина и Тита веома је важна анализа бољшевичке идеолошке матрице према којој се Тито односио. Из те претпоставке произилази да је Тито доносио политичке одлуке које су изазвале сукоб ослањајући се на стаљинистичку политичку културу коју је стекао пре рата и примењивао за време рата.

Била је то стара болшевичка фрустрација сталне опседнутости суверенитетом и мешањем у унутрашње ствари државе, наслеђена из времена грађанског рата у Русији, западне интервенције и подршке белогардејцима. У основи ове фрустрације вероватно се налазила свест о сопственој слабости и жеља да се крвава револуција оправда, а држава настала из те револуције консолидује. Тешкоће у консолидацији власти у унутрашњој политици Тито је настојао да прикрије акцијом на регионалном плану. Играјући на национал-болшевичку карту југословенског (хрватског и словеначког) национализма према Италији и југословенског (српског) регионалног интернационализма према Албанији и Бугарској, Тито је подражавао стаљинистичку матрицу совјетског (руског) национализма према спољним освајачима из времена рата и регионалног интернационализма према источноевропским земљама. У ствари, идеолошка основа је била иста и ослањала се на милитантан став тоталне алтернативе свему постојећем као битном својству болшевичке идеологије (Чедомир Штрбац). Политика која се ослањала на ову идеологију може се разумети на основу анализе из које произилази да је Стаљин за Тита представљао упоришну тачку политичког успона, не само у периоду до расцепа, већ и за време расцепа, када се Тито супротстављао Стаљину (Милан Терзић). И на унутрашњем плану, стаљинистичка матрица код Тита за време сукоба била је присутна нарочито у југословенској културној политици. Иако је Титова културна политика доживела промене почетком 1950-их година, оне су биле у функцији владајуће реторике јачања партије на власти која никада суштински није раскинула са совјетским узором (Бранка Докнић). На сличне закључке у домену политичког обрачуна са неистомишљеницима наводе југословенска мемоаристика и фелџонистика о Голом отоку, док српска историографија тек треба да понуди поуздане критичке резултате (Момчило Митровић). Компаративна анализа Стаљиновог и Титовог односа према филму (Горан Милорадовић) показује да је Тито и у односу према овом виду уметности следио матрицу свога вође и опонента. Иако у блажој форми, филм је у Титовој Југославији био цензуриран, доприносио је грађењу култа Титове личности, имао је васпитну улогу са идеолошког становишта и ослањао се на стару болшевичку идеолошку матрицу. Богатство извора о односима Стаљина и Тита који су похрањени у фондовима Архива Југославије (Душан Јончић), али и нада да ће сва расположива грађа која се налази у руским и српским архивима ускоро бити у потпуности доступна истраживачима указује на то да ће тема руско-српских односа за време комунизма и у будуће представљати историографски изазов.

Објављивање *Зборника Тито–Стаљин* представља значајан искорак у упознавању најновијих достигнућа руске и српске историографије о односима унутар политичког и идеолошког система који је у великој мери обележио XX век. Зборник сведочи о високој стручности учесника округлог стола и аутора објављених текстова и о способности организатора да препознају значај теме која је обрађивана. Због свега наведеног, *Зборник Тито–Стаљин* постаје незаобилазно штиво за даља критичка истраживања личности и времена којима је посвећен.

(Станислав Сретеновић)

Милић Ф. Петровић, Државни родослов Краљевине Југославије/СХС 1918–1941. године, Београд, Просветни преглед, 2008 (440)

Узвишење науци, добитак Отаџбини, благодат читаоцу, то је овде – усрдно насловом речено – родослов југословенске државе, њене појаве и постојања у времену између Првог и Другог светског рата.

Целокупност државе, унутар знатне саставке, правилна двојност размешта и скупно уобличава: по времену као обавезном означењу, и научним приступом догођеним збивањима и заведеним односима; историјска истина неприкосновено да слови, заиста тако високом одликом ове књиге.

Милић Ф. Петровић је филозофски гледао јединственим а историографски протумачио спојно разлучним састојство југословенске државе, редоследом сходним њеном постанку па развоју, уређености владавине и спонтано кретане јавне друштвености. Народну заједницу, врховност владара, видове власти, установе по ступњевима надлежности, политичке чиниоце с утицајем на владавину, војно моћство државе, вероисповедне духовности становништва, обрадио је он према створу и изгледу постојећих својстава, сваку посебност до обима потребног поглавља.

На почетку, после ауторовог увода, приказ је стварања југословенске државе. Сачињена уједињењем Србије и Црне Горе са покрајинама сродног народа у најзад распаднутој Аустро-Угарској, југословенска краљевина – према Петровићевој процени и обради – има следећа раздобља; наиме: прво, тражењем склопа и обличја парламентарне владавине, значи, од Уједињења до доношења Устава (28. јуна 1921); отад друго, до краљева завођења личне власти (6. јануара 1929) па преименовања државе у Краљевину Југославију (3. октобра 1929) и установљења девет бановина као управних саставака; потом треће, краљево властодрштво без распуштене Народне скупштине и уз забрану јавне делатности политичких странака до оглашења Октроисаног устава (септембра 1931) и онда обнове парламента; четврто раздобље је испуњено делатношћу Народне скупштине и знатном улогом бановинских управа, све до споразума (потписаног 26. августа 1939) о установљењу самоуправне Бановине Хрватске; петим раздобљем, коначним, писац рачуна огромно напету сукобљеност службеног властодрштва и супротстављених снага, одједаред сасечену немачко-италијанском ратном победом и војним запоседањем земаљског пространства Краљевине Југославије (априла 1941).

Државну власт оличава краљ, надвишава његово владарство, у Петровићевој књизи протумачено уписом и објашњењем одређујућих одлука, као и личним наслеђем у династији Карађорђевића. Милић Ф. Петровић је даље дао лагодно сагледив преглед парламентарних избора. Управна власт је задужење и моћство Министарског савета, приказом у овој књизи средиште целокупног њеног научног предмета. Након испричане општости о Министарском савету, овде следи издвојен приказ Министарства иностраних послова, толико знатан да може бити основица самосталне монографије. Министарство просвете, такође, приказом је издвојено, те подробним објашњењем истакнута многострука сложеност духовности југословенске, с превише наслеђених неједнакости. Отуд, законитом уједначавању одупирале се пређашње свикнутости. Аутор је прилично исцрпно приказао управне установе, пр-

во затечене па новоформиране. Судска власт, у књизи, има следствено поглавље с повешћу о укупности и редом о судовима по врстама одређених позвања. Посебности и промене су објашњене, углавном, према историјским раздобљима, према службеним списима по местима и окружјима управне власти.

Милић Ф. Петровић је војску у држави приказао историографским редоследом и војинству својственом стручношћу; читава студија самостално опстоји; целином покривајући сва раздобља Краљевине Југославије садржи обраду: видова војске – копнене трупе, морнарица, ваздухопловство – унутар родова – пешадија, артиљерија, коњица, инжењерија, санитет, интендантска служба; граничних трупа, жандармерије, војних школа, војних судова, управних одељења у Министарству војном, Генералштаб, команди према ступњевима надлежности, чинова и звања старешинског људства. Последње приповедно поглавље посвећено је Министарству вера и верским заједницама.

Милић Ф. Петровић је исказао чедну брижност, узвисио повест, украсио књигу одличним огледом о Српској православној цркви. Прво освртом на пређашњост. Доцније употпуњавање уређености цркве овде тумачи и опис њених вероисповедних установа и свештених звања. О Римокатоличкој цркви сажет приказ уз потребна прилагођења југословенској држави, све штићено врховним поглаварством римског папе. Исламска верска заједница исто је објашњена према претходној њеној уређености, древним уобичајеностима у вероисповедању, уз малко управне подешености поретку државне владавине. Јеврејска верска заједница је сачувала историјску својственост; сјединила је сроднике оснивањем Савеза јеврејских општина у југословенској држави – Ашкеназа, Сефарда, ортодокса. Дело је завршио прилажући целовито, као и одломцима, одабране историјске списе о правцу постанка, облику почетног уређења и склопу промена, даљих новина у поретку југословенске државе.

Милић Ф. Петровић је написао гледању привлачну и учењу приличну читанку за предмет – историја Краљевине Југославије. Беседом је сјединио своју приповедачку обдареност и позвање научника. У свеколиком штиву књиге, ни речи накриво ни реченице погрешне, немиле, сувишне. Језик је савршене одличности, по умном образцу најодабранијег међу завичајним говорима српског народа.

Књига је саздана према истраженим историјским изворима и помоћу затечених научних обрада. Но знатније, у свему, јесте пишчево узимање података из оновремених списа, архивски чуваних, и такође ондашњих званичних издања државне владе, неких удружења, верских заједница; несумњиво, *Службене новине* Краљевине се истичу, очас видно према датим напоменама, као првостепен правно историјски извор кроз читаву повест. И сва њена изгледност раскошном се представља у књигу унетим прилозима, сликама и цртежима, доследно стварном развоју државе, складно о грамама властодрштва, снагама стројне обједињености, обличјима вероисповедних заједница.

А прегледи (обично звани графикони или схеме) сликовито представљају укупност главних установа владавине у југословенској држави, према раније споменутој Петровићевој одредби њених раздобља. Преглед, нарочит, поименично наводи дипломатска и конзуларна заступништва Југославије у иностранству (1918–1941), код тамошњих влада и извесних међународних уреда, у престоницама и другим градовима. Једнако је дат и преглед дипломатских и конзуларних заступништава страних држава у југословенској краљевини. Три прегледа показују уређену надлежност Министарства просвете. Шема судова свих назива и односних ступњева овлашћености, сваке гране по укупној бројности под надлештвом, посебним за покрајине. Милић Ф. Петровић је израдио шеснаест прегледа о војсци, разложио све-

колику уобличеност видова и родова свих оружаних снага. Два прегледа оцртавају Министарство вера с његовим одељењима за вероисповести – православну, римокатоличку, исламску. Два прегледа о Српској православној цркви одсликавају њену уређеност. Следе три прегледа о Римокатоличкој цркви у југословенској држави. Исламску верску заједницу у југословенској краљевини бележе четири прегледа. Како наведени и кротно разјашњени прегледи омогућавају сагледивости штива корисну разређеност, к томе унете фотографије украшавају странице књиге, па још и протумачене свака је слово историјског сведочења. Овим ликовним прилозима ваља да се приброје и снимци државних одликовања и војних униформи, исто факсимили меморандума и печата министарстава, војних команди, православне цркве, такође и својеручни потписи краља, краљице, председника влада, министара.

Већ сам наслов *Државни родослов Краљевине Југославије* је прича о бићу, унутарњост да се расветли, објасни саставност главнине, споредности не занемаре, творевина потпуном представи. Вештином научне обраде стечена прегледност ове повести; одељак је очас целином сагледив а појединости унутра, творећи градиво, искре су истине. Та прегледност издиже важност, увећава корисност, прави озрачје књиге. И није сувишно, неколико најзнатнијих књига овде приближити:

Владимира Ђоровића књига *Историја Југославије* зближена је беседом о пресудности да се Срби, Хрвати и Словенци уједине, избаве дуговековног робовања, имају сопствену, независну и моћну државу;

Милорада Екмечића двотомна књига *Стварање Југославије 1790–1918*, такође, налази допринос њеним филозофским одредбама о коначној успешности;

Бранка Петрановића *Историја Југославије 1918–1988*, првом свеском у тротомном делу, стиче додирност свеколиком приповедању;

Љубодрага Димића, *Србија у Југославији*, из едиције Српска државност, књига 3, свеобухватна и модерно писана монографија;

Ферда Чулиновића двотомна књига *Југославија између два рата* има заједничког с књигом Милића Ф. Петровића више него било која претходна; и напросто је препорука: при читању Чулиновићеве књиге имати Петровићеву наочиглед, често подацима с њених страница употпунити поимање назнака о правцу, развоју, облицима и исходима државништва.

Збиља, гдегод се учи и прича о Краљевини Југославији, неопходна је и књига Милића Ф. Петровића; зато, весело казати: о држави књигом родослов завређује писцу благослов.

(Владо Стругар)

Dr Momčilo Diklić, *Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1941–1950. Udruženje Srba iz Hrvatske – Beograd, Srpsko kulturno društvo „Zora“ – Knin-Beograd, 2004, (442)*

У српској научној историографији појавило се дело др Момчила Диклића, *Српско питање у Хрватској 1941–1950*, које је истраживачки и научни подухват о једној, намерно или случајно, запостављеној историјској теми о – трагичној судбини Срба у западним српским етничким крајевима, односно у оквиру Хрватске, која је незауостављиво сурово почела да се одвија око половине XX века. Аутор ове историографске књиге је историчар и политиколог, који се овом темом професионално бави више година. Диклић је дипломирао историју на Филозофском факултету у Загребу 1984, а магистарски рад „Положај Срба у Хрватској 1950–1990“ одбранио је на Факултету политичких наука у Загребу 1990. Докторирао је на Филозофском факултету у Новом Саду 2003. са тезом „Српско питање у Хрватској 1941–1950“. Ова књига је синтетички резултат тих ауторових научних сазнања.

Аутор у књизи хронолошки наводи и тумачи догађаје који су се дешавали Србима у Хрватској 1941–1950. Ти догађаји су почели са усташким затирањем свега српског на просторима Независне Државе Хрватске. Хрватске усташе су у 82 логора смрти (усташки логор смрти је сабиралиште и стратиште Срба, које је трајало најмање 15 дана па више дана, месеци и година) уништавали српски народ. Осим у логорима смрти, усташе, домобрани, хрватске жандармеријске и полицијске јединице и уопште хрватске власти и појединци-терористи уништавали су Србе по многобројним јамама и безданима, рекама, језерима, шумама, јаругама, пољима, кућама и на сваком другом месту диљем НДХ.

Док су клерофашистичке и екстремно националистичко-нацистичке усташке власти и војне јединице спроводиле геноцид над свим Србима у НДХ по општем принципу: „Уништити свим средствима све Србе за што краће време“, дотле су хрватски комунисти желели и остварили исти циљ, али на друге начине: обмањивачким реторикама а подмукло лукавим и ефикасним средствима.

Секретари ЦК Комунистичке партије Југославије, од 1922. до њеног краја као Савеза комуниста Југославије 1990, нису били Срби, већ увек србофобични припадници несрпских народа. Србофобичност КПЈ нарочито је испољена под руководством Хрвата Јосипа Броза Тита, који је сурово спроводио србофобичну политику по свим српским крајевима Југославије, па и у српским просторима и према Србима у Хрватској 1941–1950. Србофобично деловање руководства КПЈ нескривено је помагано од србофобичних државника и управа већине западноевропских држава, у првом реду Велике Британије. Њихову стратешку оријентацију Тито је спроводио, јер је одлично знао да је „србофобија најисплативија политика.“

Хрватски антисрпски настројени комунисти наметнули су се, стицајем неповољних околности и антисрпских настојања, за вођство – политичко и војно – устаничким Србима на простору Хрватске 1941–1950. На српским етничким просторима у оквирима данашње Хрватске, предводници хрватског народа примењивали су средства која су сва била подмукла и обмањивачка (изражена у српској опомињућој изреци „Латини су старе варалице.“). Практично, прећутно и солидарно, хрватске

ушаше и руководећи хрватски комунисти према српским устаницима вољно, а српски комунисти зато што нису били упућени, били су на истом задатку – онемогућавања српске политичке воље у српским етничким крајевима и војним ослободилачким јединицама и њиховог вођења трагичном крају. Због тога, није без смисла ушашка порука кроз песму Србима у НДХ 1941–1950: „Лако нам је ратовати с вама, кад су наши команданти ваши.“

После смене ушашке власти, владајући хрватски комунисти наставили су политику запостављања и затирања Срба у Хрватској, примењујући језуитско правило „стратегију мењамо – циљ изоштравамо“. Није била без смисла песма ушаша и србофобичних Хрвата на крају Другог светског рата: „Павелићу, је л’ ти владе жао? Није жао, јер сам брату Титу дао“, из које се недвосмислено наслућивало каква ће бити српска „национална једнакост“ са Хрватима, „осигурана заштита и равноправност“ Срба и њихова трагична судбина у Хрватској 1945–1950.

Сагледавајући догађаје који су се догодили Србима у ушашким и комунистичким границама Хрватске 1941–1950, намеће се општи утисак стратешке српске националне дезоријентације, заборавности и самообмане у том судбоносном времену. Жалосно је да су у вишевековном времену непостојања било какве српске државе и правно регулисане српске аутономије у оквиру аустријског и турског царства, као и венецијанске управе на копну источне стране Јадрана, потомци оних Срба који су – за разлику од свих Срба у другим српским крајевима – први добили правним путем регулисану аутономију (*Statuta Valachorum* 1630) – дочекали и доживели да на истим српским етничким просторима у оквиру Хрватске око половине XX века нису имали своју не само територијалну већ ни било какву другу аутономију!

Аутору ове књиге може да се замери што у уводном делу наводи, а тиме и следи, хрватску историографску митологију и митоманију о постојању историје хрватске средњовековне државе или „Хрватске под народним владарима“, јер за то Хрвати нити било ко други (и поред више архива у Ватикану, Напуљу, Милану, Венецији, у манастирима Свете Горе и другим местима у свету – који су постојали и пре времена, наводног, постојања „Хрватске под народним владарима“) немају – баш ниједан – оригиналан документ, већ су „извори“ – сви до једнога – настали као „пријеписи са старијих несачуваних оригинала“, за које нико не може са сигурношћу тврдити да су икада постојали. (Да имају иједан оригинални документ са подацима о постојању „Хрватске под народним владарима“, Хрвати би га овенчали и урамили у драго камење!)

Уочава се да у књизи недостају прво: карте српских етничких крајева који су, постепено и у више махова, припајани Хрватској 1881–1945, да би се из њих сагледало постепено смањивање и затирање Срба – физичким злочинима хрватских ушаша и идеолошким обмањивачким делатностима хрватских комуниста у НДХ и југословенској федералној Хрватској 1945–1950; друго: непостојање резимеа на енглеском језику. Уз мање дораде текста и допуном са картама српских етничких крајева који су припојени Хрватској, то би се могло надокнадити у преводу књиге на енглески и остале светске језике – јер то она својом темом и садржајем заслужује.

(Гојко Маловић)